

A Wagner-féle madárgyűjtemény.

Irta: BODNÁR BERTALAN.

Egy immár régen porladozó, a legrégibb erdélyi gardából való madárgyűjtőnek, WAGNER KÁROLY hátszegi, később hődmezővásárhelyi gyógyszerésznek teljesen feledésbe ment emlékezetét ohajtom e sorokban felidézni.

Dr. KNÖPFER VILMOS dévai orvosnak első tanítványa volt ő, 1841 táján. BUDA ELEK FÜSSI földbirtokossal és STETTER FRIGYES VILMOS kincstári mérnökkel együtt. CHERNEL¹ azt állítja ugyan, hogy STETTER² volt az első, ki Erdélyben madarakat gyűjtött s a kitömésre másokat, köztük BUDA ELEK-ot, WAGNER-t is megtanította, de én BUDA ÁDÁM szavaira támaszkodom, a ki még jól emlékezik arra, hogy atyja, ELEK, WAGNER és STETTER együtt tanulták az akkor már 30 éves dévai orvostól a madártömést.³

WAGNER korábbi életéről minden utánjárásom daczára sem tudhattam meg semmit. 1841-ben már hátszegi gyógyszerész volt s a hét évvel ezelőtt elhunyt BUDA ELEK-kel igen jó barátságban élt. Itt ösmerte meg őt 1849-ben BUDA

¹ CHERNEL: A honi madártan története. Term.-tud. Közl. XX. 59.

² STETTER-nek elévülhetetlen érdeme marad az, hogy ő alapította meg a tudományos ornithológiát Erdélyben, mikor az orv. és term.-vizsg. kolozsvári vándorgyűlésén 1845-ben, mint úttörő a madártani búvárlatokban, előterjesztette „Adatok Erdély ornithológiájához” cz. értekezését.

³ Mithogy ez a történeti vázlat ellentétben van a kérdésre vonatkozó eddigi tudásunkkal, azért megkérdeztük CSATO JÁNOS-t, a ki „Über den Zug, das Wandern und die Lebensweise der Vögel in den Comitaten Alsófehér und Hunyad” című munkájában (DR. MADARÁSZ GY.: Zeitschrift f. d. ges. Ornith. II. Budapest, 1885. p. 392) szintén adott ilyen történeti vázlatot. Szerinte STETTER, a ki már 1831-ben foglalta el hivatalos állását Déván és 1845-ben már 246 fajnt mutatott ki Erdélyben alig tanulhatta meg KNÖPFER-től 1841-ben a madártömést. Valószínű, hogy BUDA ELEK is STETTER-től tanult, a kivel jó barátságban volt, WAGNER pedig viszont BUDA ELEK-től nyert oktatást ezen a téren, mert gyakran érintkezett vele.

Die Wagner'sche Vogelsammlung.

VON BARTHOLOMÄUS BODNÁR.

Dem gänzlich erloschenen Andenken des seit langem verstorbenen KARL WAGNER, Apotheker in Hátszeg und später in Hódmezővásárhely, welcher der frühesten Vogelsammler-Garde in Erdély angehörte, sollen diese Zeilen gewidmet sein.

Mit ALEXIUS V. BUDA, Grundbesitzer in Russ und FRIEDRICH WILHELM STETTER, Kameral-Ingenieur war er beiläufig im Jahre 1841 erster Schüler von Dr. WILHELM KNÖPFER, Arzt in Déva. V. CHERNEL¹ behauptet zwar, dass STETTER² der erste gewesen wäre, welcher in Erdély Vögel präparierte, und darin auch andere, wie ALEXIUS V. BUDA und WAGNER, unterrichtete, doch stütze ich mich auf die Angaben von ADAM V. BUDA, der sich noch genau daran erinnern kann, dass sein Vater ALEXIUS, WAGNER und STETTER das Präparieren der Vögel zusammen von dem damals 30jährigen Arzte in Déva erlernten.³

Trotz eifrigsten Nachforschens konnte ich über das frühere Leben WAGNER'S gar nichts erfahren. Im Jahre 1841 war er schon Apotheker in Hátszeg und lebte mit dem erst vor 7 Jahren verstorbenen ALEXIUS V. BUDA in sehr

¹ V. CHERNEL: A honi madártan története. Term.-tud. Közl. XX. p. 59.

² Es bleibt das unverjährende Verdienst STETTER'S, dass er der Begründer der wissenschaftlichen Ornithologie in Erdély war, als er auf der Wanderversammlung der Ärzte und Naturforscher im Jahre 1845 in Kolozsvár als Bahnbrecher in der ornithologischen Forschung seine Abhandlung „Beiträge zur Ornithologie von Erdély” einreichte.

³ Indem diese historische Skizze mit unserem bisherigen Wissen über diese Frage nicht übereinstimmt, fragten wir bei JOHANN V. CSATO nach, der in seinem Werke „Über den Zug, das Wandern und die Lebensweise der Vögel in den Comitaten Alsófehér und Hunyad” (DR. J. V. MADARÁSZ: Zeitschrift f. d. ges. Ornith. II. Budapest 1885, p. 392) ebenfalls eine solche historische Skizze gab. Laut seiner Ansicht konnte STETTER, der sein Amt in Déva seit dem Jahre 1831 bekleidete, und im Jahre 1845 schon 246 Arten in Erdély nachwies, das Praeparieren kaum im Jahre 1841 von KNÖPFER erlernen. Es ist wahrscheinlich dass auch ALEXIUS V. BUDA von STETTER, mit welchem er gut befreundet war, lernte, und dass WAGNER von ALEXIUS V. BUDA in dieser Kunst unterrichtet wurde, indem diese vielfach mit einander verkehrten.

ÁDÁM is. A WAGNER-ház találkozóhelye volt a kis város intelligenciájának; WAGNER maga már akkor őszülni kezdő, középtermetű, jóságos arcú, barátságos ember volt, a ki szívesen tanított másokat is a madártömésre: így ő juttatott arsenikumot az akkor már 13 éves korában madártöméssel próbálkozó, s a szomszéd faluban lakó BUDA ÁDÁM-nak is.

WAGNER csak tisztán kedvtelésből gyűjtötte s inkább dísznek szánta kitömött madarait,¹ melyeket a hátszegi völgyben, a Retyezáton és a Sztrigy-folyón kerített. Gyógyszertára állványain voltak azok felállítva egyszerű, házilag előállított talpakon. Akkoriban a eserélgést még nem ösmerték a madárgyűjtők; CSATÓ pl. nagyon jól ösmerte WAGNER-t, de nem volt vele esereviszonyban. Csak BUDA ELEK-ről tudom, a madártalpak följegyzéseiből, hogy ajándékozott WAGNER-nek madarakat.²

Az évek folyamán szabadon álló madarak a pornak és az idő fogának kitéve — ha még olyan jól voltak is praeparálva — sokat szenvedtek, de mégis túléltek a szabadságharez vészes napjait.³

Az ostromok és a havasokból előzőnlő rabló, gyujtogató oláhok pusztító kezei megkimélték esodálatosképen WAGNER-nek feltve őrzött madarait, úgy, hogy midőn 1855-ben

¹ BUDA ÁDÁM-tól tudom, hogy azt a nagy retyezáti barna medvét is, melynek vasállványát a réai kovácsnál csináltatta WAGNER, s melyet Vásárhelyre is elhozott magával, a gyógyszerertárban eleinte dísznek, később ülökének használták.

² Ugyancsak BUDA ELEK ZEYK MIKLÓS enyedi tanárnak is küldött kitömött madaraiból

³ Hátszeg igen sokat szenvedett 1848—49-ben; már 1848 őszén megkezdte gyilkos munkáját RIEBEL őrnagy, az oláhság bálványozott katonái főnöke, folytatta a hátszegi oláh pópa, ki a Sztrigy partján gyilkoltatta sorra a magyarokat s a szenvedéseket befejezte a hátszegi fegyverletétel 1849 auguszt. 21., midőn Hátszegre bevonult HASDORF orosz tábornok.

guter Freundschaft. Hier wurde er im Jahre 1849 auch mit ADAM v. BUDA bekannt. Das WAGNER'sche Haus war damals der gesellschaftliche Mittelpunkt der Intelligenz des kleinen Städtchens; WAGNER selbst war von mittlerer Statur, ein freundlicher Mensch mit gütigem Gesichte, damals schon etwas ergraut, der auch andere im Präparieren der Vögel bereitwilligst unterrichtete; so lieferte er z. B. dem damals 13jährigen, im Nachbardorfe wohnenden ADAM v. BUDA, der damals das Präparieren begann, das dazu nötige Arsenikum.

WAGNER sammelte nur aus Passion, und betrachtete seine ausgestopften Vögel, welche er aus dem Hátszeg-Tale, vom Retyezát und vom Sztrigy-Flusse erwarb, hauptsächlich nur als Schmuckobjekte.¹ Dieselben waren auf den Stellagen der Apotheke auf einfachen, hässlich fabrizierten Postamenten aufgestellt. Damals war der Tauschverkehr unter den ornithologischen Sammlern noch wenig geübt; v. CSATÓ z. B. war mit WAGNER sehr gut bekannt, doch stand er mit ihm nicht im Tauschverkehr. Auf Grund der auf den Postamenten gefundenen Aufzeichnungen kann ich nur von ALEXIUS v. BUDA angeben, dass er WAGNER Vögel schenkte.²

Die seit Jahren freistehenden, dem Staub und dem Zahne der Zeit ausgesetzten Vögel litten zwar — trotz bester Präparation — sehr viel, doch überlebten dieselben trotz allem die gefährvolle stürmische Zeit³ des Freiheitskrieges.

Die Belagerungen und die alles niederbrennenden, verheerenden und raubenden Scharen der aus dem Hochgebirge hervorbrechenden Rumänen verschonten wunder-

¹ ADAM v. BUDA erzählte mir, dass auch der grosse braune Bär vom Retyezát, dessen Eisengestell WAGNER durch den Schmied in Réa herstellen liess, und welchen er auch nach Hódmezővásárhely überführte, in der Apotheke anfangs als Schmuck, später als Sessel diente.

² ALEXIUS v. BUDA gab auch NIKOLAUS v. ZEYK, Professor in Nagyenyed, einige ausgestopfte Vögel.

³ Hátszeg litt in der Zeit 1848—49 ungemein viel; schon im Herbst 1848 begann Major RIEBEL, der vergötterte Militär-Chef der Rumänen, seine mörderische Tätigkeit, fortgesetzt wurde dieselbe von dem rumänischen Popen in Hátszeg, der die Ungarn an den Ufern der Sztrigy niedermetzeln liess, und die Leiden beendigte die Waffenstreckung bei Hátszeg am 21. August 1849, als der russische General HASDORF in Hátszeg einzog.

esaládjával együtt Hódmezővásárhelyre költözött, egész madár kollekczióját elhozhatta magával.

Azon korbeli emberek jól emlékeznek még, hogy a szállítás közben megsérült madarakat kijavíttatta, esetleg újakkal pótolta és 1861-ig a gyógyszer-tár helyiségében tartotta, sőt állandóan gyarapította is gyűjteményét az akkor még igen gazdag és ő előtte új alföldi vízi madarakkal. Hogy szenvedélyes gyűjtő volt, azt ismerőseitől tudom, de sajnos, nem lévén szakember, gyűjtése eredményéről rendszeres naplót nem vezetett, még az állványtalpakra is elmulasztotta legtöbbször följegyezni a lővés helyét és idejét.

Igaz, hogy eszközei sem voltak WAGNER-nek a rendszeres gyűjtéshez, annál kevésbé a pontos hasonlításokhoz, s a kritika gyakorlásához. A gyűjtők egymás közt nem cserélgethettek az akkori nehézkes postai intézmény mellett. Ritkán tisztázhatták kételyeiket s még nehezebben számíhatták reá magukat, hogy a messzebb lakó gyűjtők egymást fölkeressék. Ez főleg az oka, hogy az ötvenes években oly sok lokális — éppen azért a tudományra rendkívül értékes — gyűjtemény keletkezett: pl. a ma is esodálni való CSATÓ-féle magán- és a ZEYK-féle kollégiumi gyűjtemény Nagyszebenben, a STETTER-é, melyet ma Nagyszebenben őriznek, a gróf LÁZÁR benzenczei gyűjteménye, melynek megmenthető példányait a dévai reáliskola múzeumában láthatjuk; a BUDA ELEK-é és ÁDAM-é, melyek a hunyadmegyei orniszt ölelték fel, de a melyek éppen úgy, mint a KNÖPFER-féle is az 1848—49. évek viszontagságai közt nagyrészen megsemmisültek.¹

A WAGNER gyűjteményét 1862 őszén megvette gimnáziumunk s ezentúl, míg csak 1867-ben innen el nem költözött WAGNER Ujaradra, minden hozzá bevitt madarat az iskola

barerwise die ängstlich gehüteten Vögel WAGNERS, so dass er im Jahre 1855, als er mit seiner Familie nach Hódmezővásárhely übersiedelte, seine ganze Vogelsammlung mit sich nehmen konnte.

Zeitgenossen können sich noch ganz gut erinnern, dass WAGNER die während der Reise beschädigten Vögel ansbesserte oder durch neue ersetzte, die Sammlung aus der damals noch sehr reichhaltigen und für ihn neuen Ornithologie fortwährend bereicherte, namentlich durch Vertreter der Wasservögel, und bis 1861 in der Apotheke verwahrte. Von seinen Bekannten weiss ich es, dass er ein sehr eifriger Sammler war, da er jedoch leider kein Fachornithologe war, so führte er über seine Sammelergebnisse kein Tagebuch, vergass auch in den meisten Fällen Datum und Fundort auf den Postamenten zu verzeichnen.

In Wirklichkeit fehlten jedoch WAGNER auch die Mittel zum systematischen Sammeln; von genauen Vergleichen und Anwendung der Kritik konnte überhaupt nicht die Rede sein. Die Sammler konnten bei dem damaligen schwerfälligen Postverkehr keinen Tauschverkehr eingehen: Zweifel konnten daher nur selten beseitigt werden, und noch seltener konnten sich entfernter von einander wohnende Sammler zu einem Besuche entschliessen. Das sind die hauptsächlichsten Ursachen, dass in den 50-er Jahren so viel Lokalsammlungen entstanden sind, welche aber eben mit Hinsicht auf das Lokale wissenschaftlich sehr wertvoll sind; solche Lokalsammlungen sind: die wunderbare Privatsammlung von v. CSATÓ und diejenige von ZEYK im Kollegium, beide in Nagyszeben, die Sammlung von STETTER, welche heute in Nagyszeben verwahrt wird, die in Benzencz gewesene Sammlung des Grafen v. LÁZÁR, deren Überreste im Museum der Oberrealschule in Déva zu sehen sind, dann die Sammlungen von ALEXIUS und ADAM v. BUDA, welche die Ornithologie des Komitates Hunyad umfassten, welche aber ebenso wie die KNÖPFER'sche in den stürmischen Zeiten von 1848—49 zum grössten Teile zugrunde gingen.¹

Im Herbste 1862 wurde WAGNERS Sammlung von unserem Gymnasium käuflich erworben, und bis 1867, als WAGNER nach Ujarad übersiedelte, präparierte er jeden ihm ge-

¹ CHERNEL: id. m. 60. lapján.

¹ CHERNEL l. c. p. 60.

részére tömött ki; a maga számára többé nem gyűjtött.

WAGNER-nek a praeparálási módja meglehetősen kezdetleges volt; főleg a réczefélék — elvágott nyakkal, rosszul alátámasztott lábaikkal — nyujtanak nagyon is szomorú képet; de nem szabad felednünk, hogy WAGNER a legeslegelsőek közül való, a kik hazánkban a madarak kitömésével egyáltalán foglalkoztak.

Madártömési módja nagyjában ugyanaz, mint a régebbi erdélyi gyűjtőké. pl. CSATÓ-É, ZEYK-É, BUDA ELEK-É. Csak a vízi madaraknak, főleg a réczéknek a tömésénél alkalmazott egészen eltérő, azt hiszem senki más által nem használt saját módszert. WAGNER t. i. a begy táján egészen elvágta a nyakat s az így támadt nyíláson át praeparálta a testet és a nyakat a fejfelé. Felállításnál össze se varrta az elvágott nyak bőrét, mert a tollazat a vágás széleit nagyon jól eltakarta. ha a nyak kellően le volt szorítva. Évtizedek folyamán azonban, főleg a szállítás okozta rázkódástól, meglazultak a nyakat összeszorító sodronyfoglalások s az elmozdult nyak kiforduló bőrével ma már alig képes állásban tartani az imbolygó fejet.

A mérgezési módja azonban jó volt WAGNER-nek. Moly és múzenmbogár alig néhány nagyobb madarának farkát és szárnyatövét bírta megtámadni.

Legrégibb adatom szerint, melyet a régi állványtalpakon meg tudtam menteni — először 1845-ben tömött WAGNER egy *Lanius minor*-t és egy *Rallus aquaticus*-t; 1857-ben már egy óriás pelikánnal és egy macsesdi barna medvével is megbirkózott és hogy maga a tömési eljárása, mérgezési módja jó volt, bizonyítja az, hogy mióta a gyűjtemény alkalmas helyiségben van és szakszerű gondozásban részesül, egyetlen példány sem pusztult el belőle.¹

¹ A madarak utólagos deformálódását csak a belső váz hiányos előállítására és a vízi madarak említett tömési módja okozta.

brachten Vogel für die Schule; für sich selbst sammelte er nicht mehr.

Die Präparier-Methode WAGNERS war ziemlich primitiv, besonders bieten die Entenarten mit ihrem abgeschnittenen Halse und den schlecht unterstellten Beinen einen traurigen Anblick; es darf jedoch nicht vergessen werden, dass sich WAGNER unter den allerersten befand, welche sich bei uns mit dem Präparieren der Vögel überhaupt befassten.

Seine Präparier-Methode stimmt im allgemeinen mit derjenigen der früheren Sammler in Erdély, wie v. CSATÓ, ZEYK, ALEXIUS v. BUDA etc. überein. Nur bei den Wasservögeln, namentlich bei den Enten wandte er eine ganz abweichende, wie ich glaube, von sonst niemand gebrachte Methode an. WAGNER schnitt nämlich in der Gegend des Kropfes den Hals ganz ab, und präparierte dann durch diese Öffnungen Körper, Hals und Kopf. Beim Anstellen nähte er die getrennten Körperteile nicht zusammen, indem die Federn die Schnittstelle sehr gut verdeckten, wenn der Hals gehörig festgedrückt wurde. Im Laufe der Zeit aber, und hauptsächlich durch die Erschütterungen während der Übersiedlungen lösten sich die Drahtverbände an der Trennungsfläche, und kann der abseits geratene Hals, dessen zusammengeschrumpfte Haut sich nach anwärts aufkrümmt, den zitternden Kopf kaum mehr tragen.

Die Konservierungs-Methode WAGNERS war jedoch gut. Motten und Museum-Käfer konnten nur den Schwanz und Flügelbug von einigen grösseren Vögeln anfressen.

Laut den ältesten Daten, welche ich auf den Postamenten auffand, präparierte WAGNER im Jahre 1845 einen *Lanius minor* und eine *Rallus aquaticus*; im Jahre 1857 bewältigte er schon einen riesigen Pelikan und einen braunen Bären von Macsesd, und dass sein ganzes Präparierungs- und Konservierungs-Verfahren gut war, wird dadurch bewiesen, dass seitdem die Sammlung in einem geeigneten Lokale untergebracht ist, und unter fachkundiger Behandlung steht, noch nicht ein einziges Exemplar davon zugrunde gegangen ist.¹

¹ Die nachträgliche Deformation wurde nur durch die ungenügende Festigkeit des Innengerüsts, und durch die erwähnte Präparations-Methode der Wasservögel hervorgerufen.

Az ornithologiai műnyelv tekintetében egészen a Bugát szótára alapján állott, mint az ő korában minden madárgyűjtők. A múzeum madarainak 1875-ből fennmaradt katalógusa, melyet az eredeti WAGNER-féle felírások alapján állított össze LUBINSZKY ÖDÖN — a Nép-színház volt művésze, akkor VI. o. tanuló — világosan mutatja ezt. Helyi nevekről seholse találtam feljegyzést, pedig itt a madárvilág akkori gazdagsága mellett bizonyára igen sok töről metszett s a nép természetes eszejárásából fakadt madárnévvel találkozhatott még.

Sajnos, e nevek a madarakkal együtt elvesztek a mi határunkra nézve! A mi még megmenthető emlék, azt évek óta gyűjtögetem.

Legfőbb értéke a WAGNER-féle madárgyűjteménynek az, hogy minden egyes példánya honi. CSATÓ JÁNOS-tól tudom, hogy WAGNER soha sem volt összekötötésben külföldi madárgyűjtőkkel, idegen madarat sohase vásárolt. Legtöbb madarát ő maga lőtte vagy ismerőseitől, vadásztársaitól kapta, esetleg a hegyek közt lakó pásztoroktól vásárolta.

A következő katalógusban az összes WAGNER-féle madarat felsorolom az 1875. évi jegyzék alapján; a gyűjteményünkben ma is meglevőket a *cursiv* nyomással emeltem ki.

In Bezug der ornithologischen Terminologie hielt er sich ganz an das Wörterbuch von Bugát, wie jeder Vogelsammler zu jener Zeit. Der Katalog der Vögel des Museums aus 1875, welchen EDMUND v. LUBINSZKY — gewesener Schauspieler am Volkstheater, damals Schüler der VI. Klasse — auf Grund der Original-Aufschriften WAGNERS zusammenstellte, zeigt dies ganz klar. Lokale Benennungen fand ich nirgends, und doch mussten zu jener Zeit, bei dem grossen Reichtume der damaligen Ornis noch eine Menge origineller, dem natürlichen Gedankengange des Volkes entsprungener Benennungen vorhanden sein.

Leider sind diese Namen samt den Vogelarten für unsere Gegend verloren. Was noch als Andenken zu retten ist, sammle ich seit Jahren hindurch.

Der Hauptwert der WAGNER'schen Sammlung besteht darin, dass jedes Stück derselben aus Ungarn stammt. JOHANN v. CSATÓ versicherte mir, dass WAGNER niemals mit ausländischen Ornithologen in Verbindung stand, und ausländische Vogelarten niemals kaufte. Den grössten Teil seiner Vögel erlegte er selbst, die anderen erhielt er von Bekannten und Jägern, oder kaufte dieselben von den Hirten im Gebirge.

Im nachfolgenden Kataloge führe ich auf Grund des Verzeichnisses von 1875 sämtliche Vögel der WAGNER'schen Sammlung an; diejenigen, welche auch noch heute in unserem Museum vorhanden sind, machte ich durch *cursiven* Druck kenntlich.

Sor- szám Lauf. Nr.	Darabszám Stückzahl	Faj — Art	Sor- szám Lauf. Nr.	Darabszám Stückzahl	Faj — Art
1	1	<i>Vultur monachus</i> L.	13	1	<i>Accipiter nisus</i> (L.).
2	1	<i>Gyps fulvus</i> (GM.).	14	1	<i>Circus pygargus</i> (L.).
3	3	<i>Neophron perenopterus</i> (L.).	15	1	<i>Buteo buteo</i> (L.).
4	2	<i>Aquila chrysaëtus</i> (L.).	16	2	<i>Falco lanarius</i> L. PALL.
5	2	„ <i>melanaëtus</i> (L.).	17	1	<i>Cerchneis vespertinus</i> (L.).
6	1	<i>Pandion haliaëtus</i> (L.).	18	1	<i>Milvus milvus</i> (L.).
7	1	<i>Aquila maculata</i> (GM.).	19	4	<i>Archibuteo lagopus</i> (BRÜNN.).
8	2	<i>Astur palambarius</i> (L.).	20	1	<i>Milvus migrans</i> (BODD.).
9	2	<i>Falco subbuteo</i> L.	21	1	<i>Circus aeruginosus</i> (L.).
10	1	„ <i>peregrinus</i> TUNST.	22	2	<i>Aquila pennata</i> GM.
11	1	<i>Cerchneis cenchris</i> NAEM.	23	1	<i>Bubo bubo</i> (L.).
12	1	„ <i>timunculus</i> (L.)	24	2	<i>Asio accipitrinus</i> (PALL.).

Sor- szám Lauf. Nr.	Darabszám Stückzahl	Faj Art	Sor- szám Lauf Nr.	Darabszám Stückzahl	Faj — Art
25	1	<i>Strix flammea</i> L.	69	2	<i>Coccothraustes coccothraustes</i> (L.)
26	2	<i>Nyctea ulula</i> (L.)	70	1	<i>Alauda arvensis</i> L.
27	1	<i>Glaucidium noctuum</i> (RETZ.)	71	1	„ <i>cristata</i> L.
28	1	<i>Syrnium uralense</i> (PALL.)	72	1	„ <i>arborea</i> L.
29	1	„ <i>aluco</i> (L.)	73	1	<i>Otocorys alpestris</i> (L.)
30	1	<i>Jynx torquilla</i> L.	74	1	<i>Emberiza citrinella</i> L.
31	2	<i>Dryocopus martius</i> (L.)	75	1	„ <i>calandra</i> L.
32	3	<i>Picus viridis</i> L.	76	2	<i>Sturnus vulgaris</i> L.
33	1	„ <i>canus</i> GM.	77	1	<i>Pastor roseus</i> (L.)
34	2	<i>Dendrocopus major</i> (L.)	78	1	<i>Corvus corax</i> L.
35	2	„ <i>medius</i> (L.)	79	1	„ <i>frugilegus</i> L.
36	1	„ <i>minor</i> (L.)	80	1	„ <i>cornix</i> L.
37	2	<i>Cuculus canorus</i> L.	81	1	<i>Colaeus monedula</i> (L.)
38	1	<i>Lanius excubitor</i> L.	82	1	<i>Pica pica</i> (L.)
39	1	„ <i>collurio</i> L.	83	1	<i>Nucifraga caryocatactes</i> (L.)
40	1	„ <i>minor</i> GM.	84	2	<i>Garrulus glandarius</i> (L.)
41	1	<i>Muscicapa collaris</i> BECHST.	85	2	<i>Coracias garrula</i> L.
42	2	„ <i>grisola</i> L.	86	1	<i>Upupa epops</i> L.
43	1	<i>Motacilla alba</i> L.	87	1	<i>Merops apiaster</i> L.
44	1	„ <i>flava</i> L.	88	1	<i>Certhia familiaris</i> L.
45	1	<i>Cinclus cinclus</i> (L.)	89	1	<i>Sitta europaea</i> L.
46	1	<i>Turdus viscivorus</i> L.	90	1	<i>Alcedo ispida</i> L.
47	1	„ <i>pilaris</i> L.	91	1	<i>Micropus apus</i> (L.)
48	2	„ <i>muscius</i> L.	92	1	<i>Caprimulgus europaeus</i> L.
49	2	<i>Turdus merula</i> L.	93	1	<i>Columba palumbus</i> L.
50	1	„ <i>torquatus</i> L.	94	1	„ <i>oenas</i> L.
51	1	<i>Monticola saxatilis</i> (L.)	95	1	<i>Turtur turtur</i> (L.)
52	2	<i>Oriolus oriolus</i> (L.)	96	3	<i>Tetrao urogallus</i> L.
53	2	<i>Luscinia luscinia</i> (L.)	97	3	<i>Bonasa bonasia</i> (L.)
54	1	<i>Ruticilla phoenicea</i> (L.)	98	1	<i>Coturnix coturnix</i> (L.)
55	1	<i>Luscinia philomela</i> (BECHST.)	99	1	<i>Syrhaptus paradoxus</i> (PALL.) ¹
56	1	<i>Parus coeruleus</i> L.	100	2	<i>Otis tarda</i> L.
57	1	<i>Aegithalus caudatus</i> (L.)	101	2	<i>Ciconia nigra</i> (L.)
58	1	<i>Regulus regulus</i> (L.)	102	2	<i>Ardea cinerea</i> L.
59	1	<i>Troglodytes troglodytes</i> (L.)	103	5	„ <i>purpurea</i> L.
60	1	<i>Cannabina cannabina</i> (L.)	104	1	„ <i>alba</i> L.
61	1	<i>Carduelis carduelis</i> (L.)	105	3	„ <i>garzetta</i> L.
62	1	<i>Chrysomitris spinus</i> (L.)	106	3	<i>Nycticorax nycticorax</i> (L.)
63	1	<i>Fringilla montifringilla</i> L.	107	2	<i>Ardea ralloides</i> Scop.
64	1	<i>Serinus serinus</i> (L.)	108	3	<i>Botaurus stellaris</i> (L.)
65	1	<i>Fringilla nivalis</i> L.	109	6	<i>Ardetta minuta</i> (L.)
66	1	<i>Loxia curvirostra</i> L.	110	2	<i>Platalea leucorodia</i> L.
67	1	<i>Ampelis garrula</i> L.	111	3	<i>Himantopus himantopus</i> (L.)
68	1	<i>Pyrhula pyrrhula</i> (L.)	112	2	<i>Plegadis falcinellus</i> (L.)

¹ Az 1859-iki inváziókor Hátszegen elejtett példány.¹ Während der Invasion von 1859 in Hátszeg erlegtes Exemplar.

Sorszám Lauf. Nr.	Darabszám Stückzahl	Faj — Art	Sorszám Lauf. Nr.	Darabszám Stückzahl	Faj — Art
113	1	<i>Numenius arcuatus</i> (L.)	136	2	<i>Cygnus cygnus</i> (L.)
114	1	<i>Tringa minuta</i> LEISL.	137	1	<i>Anser fabalis</i> LATH.
115	1	„ <i>alpina</i> L.	138	4	<i>Anas boschas</i> L.
116	1	„ <i>subarcuata</i> (GÜLD.)	139	2	<i>Tadorna tadorna</i> (L.)
117	1	<i>Pavoncella pugnax</i> (L.)	140	2	<i>Dafila acuta</i> (L.)
118	1	<i>Oedienemus oedienemus</i> (L.). ¹	141	2	<i>Fuligula ferina</i> (L.)
119	1	<i>Glareola pratincola</i> (L.)	142	2	<i>Spatula clypeata</i> (L.)
120	1	<i>Vanellus vanellus</i> (L.)	143	2	<i>Anas crecca</i> L.
121	2	<i>Charadrius pluvialis</i> L.	144	2	„ <i>querquedula</i> L.
122	2	<i>Limosa limosa</i> (L.)	145	1	<i>Fuligula nyroca</i> (GÜLD.)
123	1	<i>Totanus nebularius</i> GUNN.	146	1	<i>Anas strepera</i> L.
124	4	<i>Gallinago major</i> GM.	147	5	<i>Mergus serrator</i> L.
125	2	<i>Scelopax rusticola</i> L.	148	3	„ <i>albellus</i> L.
126	1	<i>Fulica atra</i> L.	149	2	„ <i>merganser</i> L.
127	2	<i>Gallinula chloropus</i> (L.)	150	2	<i>Phalacrocorax carbo</i> (L.). ²
128	2	<i>Ortygometra porzana</i> (L.)	151	2	„ <i>pygmaeus</i> (PALL.). ³
129	1	<i>Rallus aquaticus</i> L.	152	2	<i>Pelecanus onocrotatus</i> L.
130	2	<i>Sterna hirundo</i> L.	153	1	„ <i>crispus</i> BRUCH. ⁴
131	1	<i>Hydrochelidon leucoptera</i> (MEISSN. et SCHINZ).	154	1	<i>Gavia glacialis</i> (L.)
132	1	<i>Hydrochelidon nigra</i> (L.)	155	2	„ <i>septentrionalis</i> (L.)
133	1	<i>Larus ridibundus</i> L.	156	3	<i>Colymbus cristatus</i> L.
134	1	„ <i>canus</i> L.	157	2	„ <i>griseigena</i> BODD.
135	1	<i>Cygnus olor</i> GM.	158	3	„ <i>auritus</i> L.
			159	3	„ <i>fluviatilis</i> TUNST.

Volt tehát az eredeti WAGNER-féle gyűjteményben az átvételkor hátszegi és vásárhelyi madár vegyesen 159 faj, melyből ma 70 faj van meg.

Sok, ritkaságánál fogva igen érdekes madara volt WAGNER-nek, pl. a *Nyctea ulula* (L.), a *Fringilla nivalis* L., a *Cygnus olor* GM., a *Tadorna tadorna* (L.), a *Pelecanus crispus* BRUCH és a *Colymbus auritus* L., de legérdekesebb madara bizonyára a *Neophron percnopterus* (L.) volt.

¹ A Strigy-völgyben BUDA ÁDÁM az első példányt 1867 aug. havában lötte: azelőtt ott nem fordult elő.

² Hátszeg vidékén 1861 óta nem fordult elő.

³ BUDA ÁDÁM szerint a Strigy-völgyében 1856-ban lötték az utolsót.

⁴ 1854 óta a hátszegi völgyben nem látták.

Es befanden sich daher in der WAGNER'schen Sammlung zur Zeit der Übernahme 159 Arten, teils aus Hátszeg, teils aus Hódmezővásárhely stammend, von welchen heute noch 70 Arten vorhanden sind

WAGNER besass viele, ihrer Seltenheit wegen interessante Vögel, so z. B. *Nyctea ulula* (L.), *Fringilla nivalis* L., *Cygnus olor* GM., *Tadorna tadorna* (L.), *Pelecanus crispus* BRUCH., und *Colymbus auritus* L., sein interessantester Vogel war jedoch *Neophron percnopterus* (L.).

¹ Im Strigy-Tale wurde das erste Exemplar im August 1867 von ADAM V. BUDA erlegt; vor dieser Zeit kam diese Art dort nicht vor.

² Kam in der Gegend von Hátszeg seit 1861 nicht vor.

³ Laut ADAM V. BUDA wurde im Strigy-Tale das letzte Exemplar 1856 erlegt.

⁴ Wurde im Tale von Hátszeg seit 1854 nicht mehr gesehen.

Ez MADARÁSZ szerint csak eltévedve fordul elő Erdélyben s csak állítólag költ Herkulesfürdő körül,¹ CHERNEL,² LAKATOS³ és LOVASSY⁴ szerint pedig bizonyos a Mehádiánál való fészkelése. CSATÓ JÁNOS és BUDA ÁDÁM egybehangzó állítása az, hogy WAGNER-nek a Retyezát hegység szikláinak között költ *Neophron* fiókái voltak. A negyvenes években vette ő azokat egy hátszegi oláh embertől, mint apró, pelyhes fiókákat, s nagy gonddal nevelte azokat sokáig udvarán. Az oláh nem messze Hátszegtől, sziklás helyen fészkekből szedte ki a kis keselyűket, — mint BUDA ÁDÁM-tól tudom, a ki jól emlékszik rájuk eleven korukból is, de sokszor látta kitömve is a patika szekrényeinek tetején azokat. Ez az első és kétségbevonhatatlan adat arra nézve, hogy a dögkeselyű hazánkban is költ. Bizonyára ezekre a példányokra vonatkoznak FRIVALDSZKY sorai is:⁵ „affirmatur prope . . . Hátszeginum in saxis nidificasse“,⁶ de felemlíti ezeket LÁZÁR KÁLMÁN is jegyzékében és CSATÓ JÁNOS is hivatkozik rájuk.⁷

Ezek a legkorábbi hazai előfordulású példányok⁸ azonban ismeretlen módon megsemmisültek. BUDA ÁDÁM biztosít arról, hogy azokat WAGNER Hátszegben senkinek oda nem ajándékozta, el nem árusította, CSATÓ JÁNOS magántudósításában és CHERNEL⁹ határozottan állítják, hogy magával hozta a praeparált

¹ MADARÁSZ: *Magyarország madarai* 1903. p. 221.

² CHERNEL: *Magyarország madarai* 1899. II. p. 374. és *Az Állatok Világa* VI. p. 514.

³ *Magyarország nappali orvadarai* 1882 p. 21.

⁴ Természettud. Közl. 1876. p. 438.

⁵ *Ares Hungariae* p. 2.

⁶ FRIVALDSZKY IMRE már régebben említi, hogy az Alduna szorosában többször volt alkalma észlelni e fajt a párzasi időszakban is. (Jellemző adatok Magyarország faunájához. 1865. p. 24.)

⁷ CSATÓ: Über den Zug, das Wandern u. d. Lebensweise der Vögel in d. Kom. Alsófehér u. Hunyad. Zeitschr. f. d. ges. Ornith. II. 1885. p. 392.

⁸ A herkulesfürdői, ujmoldovai, fehértemplomi és a deliblái példányok csak 1888 után kerültek a Nemz. Múz., illetőleg az Ornith. Központ gyűjteményeibe.

⁹ CHERNEL: *A honi madártan tört.* Természettud. Közl. 1888. p. 60.

Diese Art kommt laut v. MADARÁSZ¹ in Erdély nur sporadisch vor, und brütet nur angeblich bei Herkulesfürdő, laut v. CHERNEL,² LAKATOS³ und v. LOVASSY⁴ ist jedoch das Nisten bei Mehadia sicher. Laut der übereinstimmenden Aussage von JOHANN v. CSATÓ und ADAM v. BUDA besass WAGNER Junge des Aasgeiers, welche in den Felsen des Retyezát-Gebirges ausgebrütet wurden. Er kaufte dieselben als Dunenjunge von einem Rumänen aus Hátszeg, und hielt dieselben lange Zeit mit grosser Sorgfalt auf seinem Hofe. Der Rumäne entnahm die Jungen unweit Hátszeg einem im Felsen angelegten Horste, wie dies von ADAM v. BUDA berichtet wird, der sich derselben sehr genau erinnert, u. zw. auch so lange sie lebend waren, sowie auch später, als sie ausgestopft auf den Schränken der Apotheke standen. Es ist dies das erste unzweifelhafte Datum über das Brüten des Aasgeiers in Ungarn. Jedenfalls bezieht sich die Angabe von v. FRIVALDSZKY⁵ „affirmatur prope . . . Hátszeginum in saxis nidificasse“⁶ auf diese Exemplare; dieselben werden jedoch auch von KOLOMAN v. LÁZÁR in seinem Verzeichnisse erwähnt, und auch JOHANN v. CSATÓ⁷ beruft sich auf dieselben.

Diese ersten Exemplare aus Ungarn⁸ gingen jedoch auf unbekannte Weise zugrunde. ADAM v. BUDA gab mir die Versicherung, dass WAGNER dieselben in Hátszeg an niemanden verschenkte oder verkaufte, JOHANN v. CSATÓ in seinem Privat-Berichte und v. CHERNEL⁹ behaupten ganz bestimmt, dass er die prä-

¹ MADARÁSZ: *Magyarország Madarai* 1903 p. 221.

² CHERNEL: *Magyarország Madarai* 1899 II. p. 374 und *Az Állatok Világa* VI. p. 514.

³ LAKATOS: *Magyarország nappali orvadarai* 1882 p. 21.

⁴ Természettud. Közlöny. 1876 p. 438.

⁵ *Ares Hungariae* p. 2.

⁶ EMERICH v. FRIVALDSZKY erwähnt schon früher, dass er diese Art in den Stromengen der unteren Donau schon öfter während der Brutzeit beobachtete. (Jellemző adatok Magyarország faunájához. 1865 p. 24.)

⁷ v. CSATÓ: Über den Zug, das Wandern und die Lebensweise der Vögel in d. Kom. Alsófehér und Hunyad. Zeitschrift f. d. g. Ornith. Bd. II. 1885. p. 392.

⁸ Die Exemplare aus Herkulesfürdő, Ujmoldova, Fehértemplom und Deliblát gelangten erst nach 1888 in die Sammlungen des National-Museums und der U. O. C.

⁹ v. CHERNEL: *A honi madártan története.* Természettud. Közl. 1888. p. 60.

Neophron-peldanyokat Hódmezővásárhelyre. Én a legszorgosabb utánjárásom dacára se tudtam még emlékezetöket se megtalálni múzeumunk történetében. Madaraink 1875-ben összeállított jegyzékében már nyomuk sincs: bizonyára korábban elkallódtak már!

Másik hazánkban nagy ritkaságánál fogva igen értékes madara a WAGNER-féle gyűjteménynek a *Gavia glacialis* (L.) MADARÁSZ biztos adat hiányában nem veszi fel a hazai fajok közé. A Nemz. Muz.-ban ma sincs egyetlen honi példány sem.

Ez a vásárhelyi múzeum tulajdonát képező jeges buvár a legrégebb meglevő példány hazánkból, mert WAGNER 1859-ben kapta a Sztrigy partjáról. A többi ismert példány jóval későbbi eredetű; így a Szamosról való HERMAN OTTÓ-féle 1864-ből, a KOCYÁN-féle árva-megyei 1875-ből, a JUKOVITS-féle soproni 1880-ból és a CSATÓ-féle Marosszentkirályról 1888-ból való. Ennek a szerfölött ritka madárnak eddig csak őszi előfordulását ösmertük hazánkban. A WAGNER-féle példányt ellenben tavasszal lötték; talpfáján ugyan nem volt feljegyezve a lövés hónapja, de a jellemző nászruha biztosít arról, hogy tavasszal lötték.

Minthogy újabban CHERNEL is kétségbevonja előfordulását hazánkban s tüzetesebb vizsgálatot követel, ide iktatom a WAGNER-féle *Gavia glacialis* (L.) ♂-jének — melynek tömését GYULAI KÁLMÁN tanár átjavitotta — a pontos leírását: feje és nyaka ragyogó fekete sötét zöld, a nyak alsó részén kékes zománczsal, háta valamivel világosabb, hasa tiszta fényesfehér; torkán elül egy cm. széles, hátra-

parierten *Neophron*-Exemplare mit sich nach Hódmezővásárhely brachte. Trotz eifrigster Nachforschung konnte ich in der Geschichte unseres Museums auch nicht die geringste Spur von ihnen entdecken. In dem Verzeichnisse von 1875 sind sie nicht enthalten; wahrscheinlich sind sie schon früher verloren gegangen.

Ein zweiter, infolge seiner grossen Seltenheit in Ungarn, sehr wertvoller Vogel der WAGNERSchen Vogelsammlung ist *Gavia glacialis* (L.). Wegen Mangels an sicheren Daten wurde diese Art von v. MADARÁSZ nicht unter die ungarischen Arten aufgenommen. Im National-Museum befindet sich auch heute noch kein ungarisches Exemplar.

Das dem Museum zu Hódmezővásárhely gehörige Exemplar des Eistauchers ist das älteste aus Ungarn, da WAGNER dasselbe im Jahre 1859 vom Sztrigy-Ufer erhielt. Die übrigen bekannten Exemplare stammen alle aus späterer Zeit; so das von OTTO HERMAN erwähnte aus dem Jahre 1864 von der Szamos, das KOCYÁN'sche aus d. J. 1875 aus dem Com. Árva, das JUKOVITS'sche in Sopron aus d. J. 1880, und das v. CSATÓ'sche von Marosszentkirály aus d. J. 1888. Bisher wurde das Vorkommen dieser überaus seltenen Art nur während des Herbstzuges konstatiert. Das WAGNER'sche Exemplar wurde demgegenüber im Frühjahr erlegt: auf dem Postamente war zwar das Monat der Erlegung nicht angegeben, doch ist es auf Grund des charakteristischen Hochzeitskleides sicher, dass dieses Exemplar im Frühjahr erlegt wurde.

Indem in neuester Zeit auch v. CHERNEL das Vorkommen dieser Art in Ungarn bezweifelt, und eingehendere Untersuchung verlangt, gebe ich hier eine genaue Beschreibung des *Gavia glacialis* (L.) ♂, welches von Oberlehrer KOLOMAN GYULAI behufs Ausbesserung zum zweiten Male präpariert wurde. Kopf und Hals sind glänzend schwarz dunkelgrün, am unteren Teile des Halses mit bläulichem Emailglanze, der Rücken ist etwas heller, die Unterseite rein glänzend weiss: an der Kehle vorn befindet sich ein rückwärts schmaler werdendes 1 cm. breites, rückwärts aber ein 5 cm. breites und nach vorn schmaler werdendes Band, von weisser Grundfarbe; beide Bänder sind durch schwarze Federn der Länge nach gestreift; der Rücken ist mit viereckigen weissen Flecken

felé keskenyedő. — nyakán hátul pedig öt cm. széles, előrefelé keskenyedő fehér szalagfolt van, melyek hosszban fekete tollakkal csikoltak; háta négyszögletes és pedig a vállakon nagy, — a hát nyaki részén apróbb fehér foltokkal van diszitve; a begy két oldala hosszanti fehér csikokkal megy át a has fehérségébe; szárnytollai feketék, félholdas alapú fehér foltokkal; a szárnyak alsó fele fehér, hegye pedig szurokbarna: a farktollak még sötétebbek; csőre fekete, ormója és hegye zöldebarna, főleg az alsó káván, mely ntolsó harmadában fölfelé hajlik; homloktollai csaknem az orrlyukakig érnek; irisze vörös, lába sötétzöld, úszóhártyája világosabb színű. Méretei: H. 89·2 cm., Sz. 37 cm., F. 7 cm., L. 8 cm., Cs. 8·1 cm.

Van ezeken kívül a főgymnáziumi gyűjteményben egy pirosszárnyú kanalasgém, 1 *Alca torda* L., 1 *Cepphus grylle* (L.) és 1 *Mergulus alle* (L.), a melyekről sikerült megtudnom azt, hogy ÉDER ISTVÁN csongrádi birtokos adta őket 1863-ban. Valószínűleg a KERTÉSZ LÁSZLÓ-féle csongrádi gyűjteményből származtak. Egyelőre még kétes az ugyanitt lévő *Fratercula arctica* (L.) és *Somateria spectabilis* (L.) eredete. A tömési mód és egyéb körülmények mind a hódmezővásárhelyi eredet mellett bizonyítanak; ha sikerül közelebbi részleteket megtudom erről a két, hazánk ornisában eddig nem szereplő madárfajról, úgy majd annak idején hirt adott róluk.

getüpfelt, und zwar auf den Schultern mit grösseren, an den dem Halse zunächst liegenden Teilen mit kleineren Flecken; die beiden Seiten des Kropfes gehen mit weissen Längsstreifen in das Weiss der Unterseite über; die Flügel Federn sind schwarz, mit halbmondförmigen weissen Flecken; der Unterflügel ist weiss, an der Spitze pechbraun; die Schwanzfedern sind noch dunkler; der Schnabel ist schwarz, First und Spitze grünlichbraun, hauptsächlich am Unterkiefer, welcher im letzten Drittel nach oben gebrochen ist; die Stirn Federn reichen fast bis zu den Nasenlöchern; Iris rot, Füsse dunkelgrün, Schwimmhaut etwas heller. Masse: Länge 89·2, Flügel 37, Schwanz 7. Lauf 8, Schnabel 8·1 cm.

Ausser diesen befinden sich in der Sammlung des Obergymnasiums ein rotflügeliger Löffelreiher, 1 *Alca torda* L., 1 *Cepphus grylle* (L.), und 1 *Mergulus alle* (L.), von welchen ich in Erfahrung brachte, dass dieselben von STEFAN ÉDER, Gutsbesitzer in Csongrád, im Jahre 1863 geschenkt wurden. Wahrscheinlich entstammen sie der LADISLAUS KERTÉSZ-Sammlung in Csongrád. Vorläufig ist noch die Herkunft der hier befindlichen *Fratercula arctica* (L.) und *Somateria spectabilis* (L.) zweifelhaft. Die Präparierungsweise und andere Umstände sprechen übereinstimmend für Hódmezővásárhely; falls es mir gelingen sollte nähere Daten über diese beiden, in der Ornithologie Ungarns bisher noch nicht vorgekommenen Arten zu erfahren, so werde ich seinerzeit darüber berichten.